

prorůstající takřka každé ekonomické odvětví a tvořící páteř československého zemědělství, byla v rámci tohoto procesu zlikvidována.

Rozsah družstevnictví v Československu

Svépomocné družstevnictví bylo klíčovým prvkem, který umožnil ekonomickou emancipaci československé společnosti. Ke konci 19. století už bylo moderní družstevní hnutí v budoucí Československé republice, zejména v jejích historických zemích, pevně zakořeněno. Díky němu získali malí a střední rolníci a živnostníci určitou míru nezávislosti na velkých rakouských průmyslových a úvěrových koncernech. Široké vrstvy zemědělců, řemeslníků, dělníků i zaměstnanců uchopily družstevní myšlenku a prakticky ji aplikovaly v mnoha různých formách. Družstva zemědělců – předmět této podrobné studie – byla jen jedním prvkem rozlehlé československé družstevní sítě. K dalším podstatným článkům patřila družstva spotřební, bytová a živnostenská.⁸⁾

Po roce 1918, kdy vznikla samostatná republika, začal rychle narůstat počet družstev i rozsah jejich činnosti. Obchodníci a řemeslníci (živnostníci) hojně zakládali nová úvěrní družstva, aby měli finanční prostředky na platby a investice. Přibývala družstva, jejichž cílem byl společný nákup surovin, technického vybavení a zásob. Další družstva vznikala, aby dosáhla na velké zakázky od státu nebo soukromých firem, které pak rozdělila mezi své členy. Přibývala prodejní družstva v podobě trhů s nábytkem či obchodů s oděvy nebo s obuví.

V roce 1929 bylo v Československu 1 415 neúvěrních obchodních a řemeslných družstev, z nichž 1 087 patřilo Čechům, 285 Němcům, 28 Maďarům, 13 Rusínům a 2 Polákům. Úvěrních družstev obchodníků a řemeslníků bylo 421, z toho 327 bylo českých a 94 německých. V roce 1937 už bylo neúvěrních družstev 1 504 a úvěrních 526. Počet těchto živnostenských družstev během světové hospodářské krize vzrostl – těžké časy posilují hodnotu spolupráce.

Kvalifikovaní dělníci a drobní řemeslníci, kteří dávali přednost společné nezávislé práci před námezdní prací, zakládali speciální výrobní družstva. Několik z nich bylo velmi úspěšných, mezi nimi Grafia, mezinárodně známý tiskařský podnik, a velké Pražské dělnické pekárny, ale většina takto vzniklých družstev nebyla schopna konkurovat soukromě financovaným firmám.

Velmi hojná byla bytová družstva. Existovalo několik typů, z nichž dva se velmi rozšířily: V prvním z nich se členové sdružili s cílem postavit si bytový dům, který financovali částečně vlastními finančními podíly a částečně společnou hypotékou. Druhý typ býval zakládán s cílem zakoupit rozlehlou společnou stavební parcelu a postavit na ní rodinné domky. Po uplynutí určité doby a splacení úvěru se tyto domky stávaly majetkem

8) Tzv. živnostenská družstva zakládali řemeslníci, maloobchodníci, ale i jiné samostatně vydělečné osoby: inženýři, lékaři, lékárníci, malí a střední průmyslníci, podnikatelé domácí výroby apod. (kol., 1992: Vývoj družstevnictví na území ČSFR. Družstevní unie ČSFR, Svěpomoc, Praha, s. 173). (Pozn. překl.)

rodin, které v nich bydlely. V roce 1929 bylo v Československu 1 532 bytových družstev, z toho 1 315 bylo českých, 212 německých, 3 polské, 1 maďarské a 1 rusínské. V roce 1937 klesl celkový počet na 1 341.

Hlavní spotřební (konzumní) družstva byly velké organizace, s členy a prodejny po celé zemi. Měly více členů než družstva zemědělců, ale nedosahovaly jejich významu a ekonomické síly. V roce 1930 měla spotřební družstva 841 712 členů, zatímco zemědělská neúvěrní družstva měla 567 842 členů. Pokud bychom ale zahrnuli i úvěrní zemědělská družstva, byl celkový počet členů zemědělské skupiny větší (tab. 6). Statistické údaje, shrnující celkové počty členů v neúvěrních družstvech, jsou uvedeny v tab. 7 a 8.

Lze spolehlivě odhadnout, že v roce 1938 bylo zhruba šest milionů z celkového počtu patnácti milionů obyvatel Československa přímo nebo nepřímo spojeno s družstevním hnutím.⁹⁾ Třebaže se rozsáhlá československá družstevní síť nemohla rovnat soukromým korporacím svou kapitálovou silou, miliony jejích členů disponovaly obrovskou ekonomickou mocí a ovládaly poměrně velkou část produkce a obchodu v zemi.

Vliv družstev na život v zemi

Ještě významnější byla role družstev v sociální a mravní výchově občanů, zejména rolníků. Hnutí se zrodilo ve městech mezi řemeslníky, ale obyvatelé venkova si brzy uvědomili, že spolupráce může být výhodná i pro ně. Zemědělec musel tradičně spoléhat jak sám na sebe, tak na sezonní výpomoc sousedů, a rolníci ve většině civilizovaných zemí si rychle dokázali přizpůsobit družstevní ideu vlastním potřebám. Československá zemědělská družstva sdružovala jednotlivce, nikoliv kapitál, členství v nich bylo přístupné všem a byla zakládána s konkrétními ekonomickými cíli. Jejich úspěch závisel na osobní spolupráci členů a jejich účelem nebyl zisk, ale morální a materiální vzestup členů.

V počátcích spočívala aktivita zemědělských družstev v sebeobraně. Potlačovala lichvu tím, že nabídla svým členům krátkodobé úvěry, které byly snadno dostupné a nepodléhaly nejrůznějším možným rizikům. V pozdějších fázích se rolník díky družstvům stal rovnocenným partnerem ve všech ekonomických transakcích. Sdružen s ostatními se mohl účinně bránit proti kartelovým cenám při nákupu vstupů, vyjednávat změny v podmínkách dodávek a v kvalitě zboží. Společně mohli zemědělci bojovat za nový zemědělský odbytový systém, který zajišťoval stabilní a spravedlivé ceny pro producenta i spotřebitele. Přestali být loutkami v rukou překupníků: když byly ceny na trhu směšně nízké, mohli uskladnit své produkty v družstevních skladech a počkat, až ceny

9) Podle vládních statistik bylo v Československu v roce 1930 celkem 1 675 087 členů všech neúvěrních typů družstev. Pokud k tomuto číslu přičteme počet členů úvěrních družstev, kteří v roce 1935 čítali 1 274 200 lidí, můžeme odhadnout, že v roce 1938 bylo zhruba 3 miliony lidí aktivními účastníky družstevního hnutí. Zhruba polovina tohoto čísla označovala členství ve více než jednom typu družstva, ale každý člen měl v průměru tříčlennou rodinu, která byla také hmotně účastna v družstevním hnutí. (Pozn. autora)

stoupnou. V družstevních zpracovatelských závodech mohli zemědělci své plodiny proměnit v hotové nebo téměř hotové produkty, za které pak mohli žádat vyšší cenu. Družstva také napomáhala zlepšení produkce hospodářských zvířat a obilovin pečlivou selekcí vhodných odrůd a druhů a postupnou standardizací zemědělských produktů.

Díky aktivitám v družstvu se rolníci také sblížili, učili se soucitu se sousedem či druhem v nesnázích, lépe si uvědomovali svou odpovědnost v rámci komunity. Družstevnictví bylo jakýmsi lékem, zmírňujícím jejich vrozenou nedůvěru k ostatním. Podněcovalo jejich touhu po poznání a zároveň jim toto poznání, ať již v kulturní nebo profesní sféře, umožňovalo. Československý zemědělec se vzdělával prostřednictvím družstevních týdeníků, informačních zpravodajů,¹⁰⁾ speciálních kurzů a družstevních škol, z nichž nejvýznamnější byla *Vyšší zemědělská škola družstevní*.¹¹⁾ Také učebnice pro první a druhý stupeň obsahovaly kapitoly o družstevnictví. Vysoké zemědělské školy v Praze i v Brně měly každá svou katedru družstevnictví.

Zemědělské družstevní instituce se staly důležitými hráči na úrovni obce, okresu i státu a byly žádány o názor ve všech otázkách, které i nepřímo souvisely se zemědělstvím. Jejich členové seděli ve správních radách řady významných průmyslových podniků a komerčních bank a byli mezi nimi guvernéři Národní banky, předsedové Československé obilní společnosti i správní rady Škodovky.

Není proto nijak překvapující, že českoslovenští rolníci byli přesvědčenými družstevníky a že družstvům dobrovolně věnovali hodně času a energie. České rčení „Co zemědělec, to družstevník“ skutečně platilo. Nebyla snad žádná česká vesnice, kde by nebyl patrný vliv družstevnictví, žádná pole či stáj, které by nebyly dotčeny družstevním hnutím (tab. 9).

V roce 1933 studovali situaci v československém zemědělství dva Francouzi, Polin a Charon, a takto charakterizovali tajemství úspěchu družstevního hnutí:

„Československo můžeme považovat za snad vůbec nejlepší příklad rozvinutého venkovského družstevnictví. Ačkoliv jiné země ho mohou převyšovat v některých speciálních

10) V rámci agrárního bloku existovalo za první republiky družstevní vydavatelství a nakladatelství *Svépomoc*, které vydávalo informační zpravodaje a jiné tištěné materiály pro zemědělská družstva, včetně spořitelních knížek pro kmpeličky. Jako družstevní nakladatelství přežívala *Svépomoc* až do začátku 90. let 20. století. (Pozn. J. Slabý)

11) *Tato škola se nacházela v Praze na Vinohradech, Slezská 7, v Domě zemědělské osvěty. V tomto domě sídlila i zemědělská knihovna a některé nestátní zemědělské výzkumné ústavy, iniciátorem jeho vzniku byl ve 20. letech agrární politik Antonín Švehla. Šlo o tzv. soukromou školu s právem veřejnosti. V praxi to znamenalo, že byla úředně uznána jako odborná střední škola. Financována byla českými zemědělskými družstevními svazy a jejich vedoucí funkcionáři zde učili. Výuka byla rozčleněna na tři trimestry a ukončena maturitní zkouškou. Podmínkou přijetí byla maturita na střední škole a doporučení některého zemědělského družstva nebo svazu. Škola byla zrušena v 50. letech. Družstevnictví se vyučovalo i na dalších zemědělských školách v předválečném Československu: na odborných školách rolnických (dvouleté), vyšších hospodářských školách (čtyřleté s maturitou) a na tzv. zimních hospodářských školách, kde se učilo pouze v zimních měsících, kdy rolníci měli více času. Tyto školy měly přesto vlastní pedagogický sbor, který během roku pořádal pro zemědělce, družstevní personál apod. samostatné kurzy přímo na terénu – např. tzv. „polní kázání“.* (Pozn. J. Slabý)

oblastech – Dánsko se svými mlékařskými družstvy, Kanada s obyčtovými družstvy na prodej pšenice,¹²⁾ Itálie se zemědělskými výrobními družstvy – žádná se nevyrovná solidnosti jeho organizace a účinnosti jeho kombinovaného úsilí.¹³⁾

Z velkostatku ve Stádlci, okr. Tábor (1916)

V celé historii československého družstevního hnutí existoval jeden velmi důležitý prvek, který byl zpočátku pro družstva zdrojem velké síly, ale ke konci vedl k jejich značné zranitelnosti. Od svých počátků podporovala družstva vazby národnostní solidarity mezi svými členy. Tyto svazky na bázi národnosti, která byla mocnou hybnou silou na konci 19. století, se ukázaly být stejně důležité jako společné ekonomické zájmy. Družstva podporovala politické uvědomění svých členů, a ovlivnila tak celý český národ, jehož pokrok byl odměněn národní samostatností v roce 1918. Spotřební družstva se záhy začala angažovat v politické sféře, v naději, že získají dostatečnou moc, aby měla kontrolu nad podmínkami výroby a směny zboží, a tak postupně přispěla k omezení či odstranění soukromého kapitálu. Politické strany sociálních demokratů (marxisté) a národních socialistů (nemarxisté) vybudovaly své členské základny zčásti díky spotřebním družstvům. Později

12) *V originále wheat pools.* (Pozn. překl.)

13) „Le haut degré du développement fait peut-être de la Tchécoslovaquie le meilleur des champs d'expérience en matière de coopération rurale, car si quelques pays la dépassent dans les branches déterminées – le Danemark par ses laiteries, le Canada par ses pooles pour la vente du blé, l'Italie par ses exploitations de culture collective – aucune n'égale la solidité de son organisation et la puissance de son effort d'ensemble.“ Raymond Polin a J. P. Charon, *Les Coopératives rurales et l'état en Tchécoslovaquie et en Roumanie*, s. 4 (Librairie Felix Alcan, Paris 1934) (Pozn. autora)

se k nim připojila komunistická strana. Agrární a křesťanské strany svou sílu čerpaly z velké části z družstev zemědělských. Nejsilnější družstevní podporu měli sociální demokraté, neboť jejich české i německé družstevní velkonákupny¹⁴⁾ měly velké finanční zdroje a vlastnily řadu velkých výrobních podniků.

Postupem času se tedy některá družstva etablovala spíše na politických než na ekonomických základech a vzájemné stranické vazby členů v nich byly silnější nežli jejich společné zájmy ekonomické. Politické rozkoly nakonec vedly k tomu, že stranické mašinerie začaly využívat obrovských možností, kterými družstva disponovala, k ovlivňování voličů. Ekonomická moc těchto federací byla využita v politických bojích a jednostranných politických aktivitách v období před druhou světovou válkou. Kdyby si byly československé organizace zachovaly svou čistě kooperativní povahu a omezily své aktivity na sociální a ekonomické principy svépomoci, byly by bývaly mohly lépe odolávat komunistické infiltraci po válce.

Vlastnosti moderního družstevního hnutí

Zakladatelé moderního družstevního hnutí spoléhali na společné zájmy, společnou práci a svépomoc členů. Neusilovali o pomoc vlády, politických stran, ba ani charity. Ačkoliv později družstva získala v rámci legislativy některých zemí určitá zvýhodnění, nic to nemění na tomto základním principu svépomoci namísto pomoci zvenčí. Je to nejvýraznější vlastnost všech pravých¹⁵⁾ družstev a právě díky ní se celé hnutí stalo tak rozšířeným a úspěšným.

Skutečné družstvo je možné založit jen z iniciativy jeho členů. Družstva založená na základě právního či administrativního rozhodnutí shora, ani taková, která jsou ovládána zvenčí, nelze za skutečná družstva považovat. Například v zemích, kde vládnou komunisté, nemohou existovat pravá družstva, protože členové nemohou vyjádřit svou svobodnou vůli, natož o něčem rozhodnout, pokud se jejich názor neshoduje s vůlí vládní mašinerie. Autonomie je naprosto zásadním požadavkem. Bez ní se svépomoc stává fraškou a členové pouhými čísly, a to navzdory případnému zachování zdání právní platnosti, statutů a dalších formálních náležitostí. Takováto sdružení nejsou opravdová – jsou to pseudodružstva.

14) Velkonákupnami jsou míněny střeškové organizace silného hnutí dělnických spotřebních (konzumních) družstev, které fungovaly ve sféře vlivu strany sociálně demokratické. Spotřební družstva byla družstva spotřebitelů, která nakupovala ve velkém potraviny pro vlastní spotřebu. Spotřební družstva postupně zřizovala vlastní prodejny a také uvedené velkonákupny – obchodní centrály, které nakupovaly pro své členy již nejen potraviny, ale i průmyslové zboží. Centrála Velkonákupní společnost družstev také sama potraviny zpracovávala – její potravinářské továrny patřily k nejmodernějším ve střední Evropě (dle kol., 1992: Vývoj družstevnictví na území ČSFR. Družstevní unie ČSFR, Svépomoc, Praha, s. 32–34). (Pozn. překl.)

15) V novější době se někdy namísto „pravých“ družstev hovoří o družstvech „autentických“. Jejich vlastnosti shrnuje deklarace International Co-operative Alliance z r. 1995 (www.coop.org, český překlad viz např. Hunčová, 2004: Ekonomický rozměr občanské společnosti. FSE UJEP, Ústí n. Labem, s. 121). (Pozn. překl.)

Skutečné družstvo je dobrovolným sdružením osob, nikoliv peněz. Jeho členové jsou jak distributoři, tak spotřebitelé – lidé, kteří se sdruží, aby si vzájemně poskytli úvěr, aby si společně opatřili produkty, které potřebují pro své domovy, pole nebo řemeslo, aby prodali své zboží, aby si opatřili vlastní obydlí, aby se pojistili před živly anebo aby si zajistili zaměstnání. Družstvo může existovat bez jakýchkoliv dalších aktiv, než je práce jeho členů. Většinou ale členové poskytují provozní kapitál formou podílů, ale tyto podíly jsou méně důležité pro úspěch, než je vlastní účast na práci družstva. Počet členů není omezen, pokud se nejedná o omezení plynoucí z charakteru aktivity, kterou skupina provozuje. Mezi zakládajícími a novými členy se nečiní rozdílů a žádná kategorie členů také nedisponuje nějakými výhodami – se všemi se jedná stejně. Každý člen by měl mít rovný podíl na řízení záležitostí družstva, nehledě na podíly, které vlastní, či na práci, kterou vykonává, ačkoliv tento princip je třeba v praxi někdy modifikovat, zejména v počátcích existence družstva.

Cílem družstva není finanční zisk, ale posílení pocitu bezpečí a životního standardu členů. Na druhé straně zisky nejsou vyloučeny, protože úspěšné družstvo je podnik a určitý zisk je mírou jeho dobrého řízení a stability. Zisky znamenají pojistku pro případ budoucích problémů a jsou motorem pro technický pokrok. Zisky slouží skupině jako celku, a pokud jsou rozděleny členům, mělo by to být podle jejich práce a účasti na činnosti družstva, nikoliv podle velikosti jejich kapitálového podílu. Majetek, který právě družstvo svou činností nashromáždí, je nezcizitelný, a pokud někdo přestane být členem, smí žádat zpět pouze hodnotu svého původního podílu.

Pravé družstvo nejenom že zlepšuje ekonomickou situaci svých členů, ale také v něm bývá příjemná a přátelská atmosféra, odlišná od nedůvěry a konfliktů běžných ve firmách, založených na konkurenčním principu. Je fungující organizací, jejímž cílem je „podpora všeobecného blahobytu“ a „sociální pokrok a lepší životní úroveň při větší svobodě“, a která lidem pomáhá „být tolerantní a žít společně jako dobří sousedé“.¹⁶⁾

První pokusy o založení družstev jsou známy z Anglie, Francie a Německa a měly různé formy – v Anglii to byla spotřební družstva, ve Francii výrobní a v Německu úvěrní.

Léta družstevního hnutí se počítají od toho dne těsně před Vánoci 1844, kdy si osmadvacet chudých tkalců v městečku Rochdale nedaleko Manchesteru v Anglii otevřelo obchůdek, který měl za cíl zásobovat své členy moukou, rýží, chlebem a máslem. „Spravedliví rochdalští průkopníci“¹⁷⁾ sepsali následující principy, kterými se hodlali při své obchodní činnosti řídit: prodávat pouze za hotové a za ceny prosté spekulace a přemíry výkyvů; přijmout bez průtahů za člena kohokoliv, kdo si zakoupí alespoň jeden podíl; neomezovat právo členů nakupovat jinde a jejich právo obchodovat i s nečleny; část zisků věnovat vzdělávání svých členů a zbytek rozdělit mezi členy v poměru, v němž u družstva

16) Viz preambuli k Ústavě Spojených států amerických a preambuli k Chartě Organizace spojených národů. (Pozn. autora)

17) Původní název tohoto slavného družstva, Equitable Rochdale Pioneers, se obtížně překládá. Význam slova „equitable“ se pohybuje mezi „spravedlivý“ a „rovný“, někdy se překládá i jako „slušný, poctivý“. „Pioneers“ jsou průkopníci či hledači nových cest, u nás se u slova „pionýři“ vybavuje organizace dětí a mládeže, která měla monopol za totality. Překlad názvu spolku není dosud v češtině ustálen – L. Němcová, osobní sdělení. (Pozn. překl.)

nakoupili zboží. Rochdalští nebyli původci všech těchto principů, ale byli první, kdo je úspěšně uvedli do praxe.

Zhruba v téže době založil Philippe Bouchez družstvo francouzských řemeslníků. Pracovali společně ve vlastní dílně a jejich mzdy byly stejné jako mzdy v soukromých firmách. Zisky se nerozdělovaly, ale investovaly se do nového zařízení, které jim usnadňovalo práci. Bouchez založil několik takových výrobních družstev, z nichž pařížské družstvo truhlářů dosud existuje.

Německu připadla čest založit první úvěrní družstva, která se objevila hned ve dvou formách. Zakladatelem prvního typu byl roku 1849 Friedrich Wilhelm Raiffeisen. Vložil do ní vlastní kapitál a pravidla byla natolik idealistická, že připomínala spíše charitativní organizaci. Každý člen Raiffeisenovy skupiny ručil veškerým svým majetkem za dluhy všech ostatních členů. Své členy si skupina pečlivě vybírala se zvláštním ohledem na jejich morální charakter a půjčky poskytovala jen na některé, přesně specifikované účely, které členové pečlivě zhodnotili z hlediska prospěšnosti pro žadatele. Podíly nebyly považovány za nutné nebo jich byl omezený počet, neboť kapitál byl původně získán formou darů a poté akumulován z úspor a zisků. Zisky se členům nerozdělovaly, ale sloužily jako rezerva; nepřipadly členům ani v případě zániku družstva, nýbrž měly se převést na jakoukoliv podobnou organizaci, která by vznikla namísto původního družstva. Členové řídili družstvo na dobrovolné bázi a výši úroků si stanovovali sami. Každý člen měl jen jeden hlas, bez ohledu na velikost svého podílu.

Dvacet let po založení prvního Raiffeisenova družstva vznikla další čtyři družstva stejného typu. Poté, po některých drobných úpravách, se Raiffeisenovy principy začaly rychle šířit.

Druhý typ úvěrního družstva, které se v Německu objevilo v polovině 19. století, vděčí za svůj vznik Hermannu Schultze-Delitschovi. Zatímco Raiffeisen byl motivován spíše charitativně a nábožensky, Schultze-Delitsch, tak jako rochdalští průkopníci, založil své záložny na principech etického podnikání. Člen mohl vlastnit pouze jeden podíl, ale podílů bylo vydáno tolik a v takových hodnotách, že družstva měla provozní kapitál a stala se skutečnými podniky. Každý člen měl nárok na úvěr ve stejné výši a důvěryhodnost člena a jeho schopnost úvěr splatit byly důležitějším kritériem rozhodování o jeho poskytnutí než důvod, pro který byla půjčka žádána. Určité procento zisku se ukládalo do rezervního fondu, ale zbytek byl rozdělen mezi členy.

Úvěrní družstva typu Schulze-Delitsch se ujala ve městech, zejména mezi řemeslníky a obchodníky.

Z těchto skromných začátků lidí, ohrožených vykořisťováním, se vyvinulo mocné hnutí, které se rozšířilo do všech sociálních vrstev a do všech koutů světa. Neoznačilo se za nový ekonomický systém a neusilovalo o svržení systémů jiných. Jeho cíl byl vždy jen pozitivní: pomoci ekonomicky slabým.

Moderní družstevní hnutí nikdy nebylo ničím jiným nežli metodou, která umožňovala řešit ekonomické a sociální problémy určité vrstvy obyvatel našeho světa. Síla družstev spočívá v jejich principu svobodného členství, založeného pouze na vzájemných ekonomických a sociálních zájmech. Politické a třídní rozdíly nesmí tento princip narušit. Pokud se tak stane, má to vážné důsledky, jak dokládá nedávná historie družstev

v Československu. Celý příběh zemědělského sdružování v Československu přitom nezvratně dokládá, že skutečná, pravá družstva opravdu nabízejí demokratickou metodu, která umožňuje i těm nejzaostalejším a nejhudším lidem světa pomoci, aby pomohli sami sobě – aniž by museli sahat ke stranické politice, diktatuře nebo válce.

Zemědělská družstva v historických zemích za nadvlády Rakouska a na Slovensku a Podkarpatské Rusi za nadvlády Uherska

Až do poloviny 19. století velká většina těch, kdo orali úrodnou zem v srdci Evropy, tuto půdu nevlastnili, nýbrž sami patřili půdě a panství, jehož byli součástí. V té části Rakouska známé jako historické země Čechů – Čechy, Morava a Slezsko – byli zemědělci zvláště pracovití a mohli se pyšnit plody své práce. Po generace znali a milovali půdu, ke které patřili, a nikdy by nezanedbali ani to nejkamenitější pole. Předmětem jejich péče byla půda. Sázeli a sklízeli, jak jim vrchnost a její drábi nařizovali. Úrodu svezli do panských sýpek a skladů a o to, jak se prodá, se starat nemuseli. Nezabývali se otázkou, jak kdo naloží s jejich výpěstky. Ekonomika distribuce a spotřeby je nezajímala, vlastně o ní nic nevěděli.

V roce 1848 se však změnil právní vztah mezi rolníky a jejich půdou a s ním i veškerý jejich ekonomický a osobní život. V tom roce Rakousko zrušilo robotu „se všemi právy a povinnostmi, které z ní vyplývaly“. Od té chvíle patřila půda sedlákům a nikoliv jejich pánům. Sedlák si musel opatřit vlastní nářadí, obhospodařovat vlastní pole, mít vlastní osivo, sít plodiny, pro které se sám rozhodl, a sklídit je tehdy, když usoudil, že jsou zralé. A musel také svou úrodu sám prodat, když byla sklizena, a to ve stejné době a na stejném místě jako všichni jeho sousedé. Byl nucen akceptovat jakoukoliv cenu, kterou mu obchodníci a překupníci v jeho okolí nabídli. Pokud mu tato cena nestačila, aby si opatřil zásoby na následující rok, pak musel na jaře požádat obchodníky, aby mu poskytli úvěr proti další úrodě, anebo byl nucen jít za vesnickými lichváři, jejichž úroky byly velmi vysoké.¹⁸⁾ Neměl žádnou kontrolu nad kvalitou zásob, které mu obchodník prodal – musel brát, co dostal. Nedisponoval žádnou levnou možností, jak svou úrodu dodat na jiný trh než do nejbližšího městečka. Neměl možnost ji skladovat a počkat, až se zvýší ceny. Nevěděl nic o potřebách a přáních městských obyvatel, a tak neobměňoval své plodiny, aby vytvořil nové trhy, nevěděl také, jak své produkty zhodnotit, aby za ně dostal vyšší cenu.

18) *Toto se nazývalo „zelený úvěr“ a sedlák se tak zcela vydal do rukou obchodníků, neboť úroda pak směla být prodána jen prostřednictvím věřitele. Taková byla běžná praxe v historických zemích až do roku 1900, a na Slovensku a v Podkarpatské Rusi i po roce 1918. (Pozn. autora)*

Aniž by o tom věděl, situace ve světě ještě ztěžovala jeho situaci. Rakouské válečné neúspěchy v Itálii a pruský vpád do Čech v roce 1866 přispěly k problémům v zemědělství. Cena obilí na evropském trhu klesala v důsledku konkurence ze zámoří, což vedlo k všeobecné ekonomické krizi v roce 1870. Nepřekvapí proto, že s postupem času se zemědělec, zbavený všech omezení, co se týče odprodeje svého majetku, často vydaný všanc bezcharakterním obchodníkům a lichvářům, stával chudším a chudším a jeho hlavní útěchou byla láhev s alkoholem.

Bourání zakoupeného domu za účelem výstavby nového domu rolnické záložny v Postřelmově, okr. Šumperk, založené v roce 1868

Historické počátky

Moderní družstevní hnutí v městských centrech Anglie, Francie a Německa ukázalo rolníkům cestu z jejich nezdravé situace. Ta znepokojovala jak rakouskou vládu, tak i inteligentní občany, kteří se zemědělci přicházeli do styku. Mezi průkopníky družstevního hnutí patřili redaktor pražských zemědělských novin, moravský vysokoškolský učitel a venkovský lékař z východních Čech. Poslední z nich, František Cyril Kampelík, napsal v roce 1861 knížku nazvanou „Spořitelny po farských kollaturách orbě, řemeslu ze svízeli pomohou“,¹⁹⁾ v níž navrhl zřizování úvěrních sdružení, podobných Raiffeisenovým v Německu. Nepodařilo se mu založit ani jednu, ale položil základy pro budoucnost, dokonce tak dobře, že československé vesnické záložny byly po něm pojmenovány kampelíčkami.

19) Text této publikace F. C. Kampelíka je k dispozici na www.econlib.cz/zlatyfond/html/zf0028.htm. (Pozn. překl.)

František Šimáček, redaktor středostavovského týdeníku,²⁰⁾ měl větší úspěch. V roce 1858 se podílel na vzniku prvního úvěrního družstva ve Vlašimi. Fungovalo podobně jako záložny typu Schulze-Delitsch a mezi jeho členy převládali řemeslníci, třebaže nechyběli ani sedláci. Vlašimský pokus byl velmi úspěšný a v roce 1873 existovalo v Čechách, na Moravě a ve Slezsku již 784 podobných zálož. Ve zbytku Rakouska jich tehdy bylo pouhých 217. Díky úsilí profesora J. Demela²¹⁾ převládali mezi těmi, kdo záložny na Moravě zakládali, rolníci. Byly tam totiž relativně velké a prosperující vesnice. První z nich vznikla v Přerově v roce 1861.

Dalším významným českým družstevníkem byl František Ladislav Chleborád. Založil soustavu spotřebních a výrobních družstev zvanou *Oul*, které v sedmdesátých letech 19. století inspirovalo řadu následovníků.²²⁾

Na Slovensku, které tehdy bylo součástí Uherska, pracoval s rolníky Daniel Lichard. Podařilo se mu založit několik družstev, žádné však dlouho nepřežilo.²³⁾ Změnila se v pseudodružstva, zcela podřízená organizací stvořeným pro tento účel uherskou vládou, která odmítala snahy pomoci venkovu. V roce 1871 sice získali rolníci na Slovensku a v Podkarpatské Rusi po právní stránce ekonomickou svobodu, ale budapeštské vlády udržovaly Slováky a Rusíny v chudobě a kulturní zaostalosti, velmi často jim znemožňovaly jakékoli vzdělání v jejich vlastním jazyce. V roce 1918, v době vzniku Československé republiky, na tom byli rolníci na Slovensku a v Podkarpatské Rusi téměř stejně jako zemědělci v českých zemích v sedmdesátých letech 19. století.

Bohužel, většina svépomocných selských podniků v historických zemích nepřežila hospodářskou krizi, vyvolanou vídeňským krachem v roce 1873. Mnozí z rolníků – členů družstev přišli o své nevelké úspory, které investovali do družstevních mlýnů, pivovarů, cukrovarů, vzájemných pojišťoven a úvěrních družstev. V důsledku toho se stali velmi nedůvěřivými vůči jakémukoli ekonomickému podnikání, a zejména vůči družstvům. Skutečný rozmach družstevního hnutí v českých zemích se tak pozdržel o téměř dvacet let.

20) František Šimáček (1834–1885), český novinář a nakladatel, v r. 1857 zakládá časopis *Posel Prahy*, poté pracuje v *Národních listech* (později *Českých novinách*) a v *Národu*. Viz též <http://www.libri.cz/database/kdo18/list.php?od=s2&count=20&start=1>. (Pozn. překl.)

21) Jan Rudolf Demel (1833–1905) byl profesorem na reálce v Olomouci, zakladatelem zemědělského školství na Moravě, zejména v Přerově a Olomouci, byl též průkopníkem úvěrního družstevnictví a iniciátorem družstev mlékařských. Doloženy jsou první Demelovy záložny na Hané (v Dubanech, v Postřelmově a v Olšanech). (Pozn. J. Slabý)

22) František Ladislav Chleborád (1839–1911) rozvinul zajímavou vizi družstevní ekonomiky („tovaryšství podnikatelského“) a byl iniciátorem Prvního podnikatelského spolku pražských dělníků *Oul* (úl), který měl podle různých zdrojů 2660 až 4000 členů a tvořila jej soustava spotřebních a výrobních družstev. Blíže o jeho aktivitách viz F. Houdek, 1935: *Počátky československého družstevnictví*. Knižnica Lichardova fondu. *Spisy šíriace družstevné vzdelanie*, sväzok 1, Bratislava, s. 22–23, a M. Dohnalová, 2006: *Sociální ekonomika v evropském kontextu*. *Nadace Universitas, Akademické nakladatelství Cerm, Brno*, s. 114–115. (Pozn. překl.)

23) Významnou družstevní osobností byl i Samuel Jurkovič, učitel v Sobotišti, vesnička na jihozápadním Slovensku mezi Senicou a Myjavou. Z jeho iniciativy zde v letech 1845–1851 pracoval *Gazdovský spolek*, považovaný za první družstvo na evropské pevnině. (Pozn. J. Slabý)

Je třeba si ovšem uvědomit, že všechna tato raná družstva vznikala na základě rakouského zákona o obchodních společnostech, protože v té době neexistoval speciální družstevní zákon. Český zemský sněm sice jednal o družstevním zákoně, který předložil známý český profesor práva Antonín Randa, ale zákon nebyl přijat; ve stejný den předložil podobný zákon Schultze-Delitsch a jednalo se o něm v pruském *Landtagu*.

Výbor rolnické záložny v Olšanech, okr. Šumperk (1868)

Družstva získala nový právní základ v rakouském zákoně z 9. dubna 1873.²⁴⁾ Ačkoliv přišel příliš pozdě, než aby mohl pomoci svépomocným organizacím, postiženým ekonomickou krizí, byl to velmi dobrý zákon a poskytl právní základ pro budoucí sdružení: k založení družstva nebyly třeba žádné speciální podmínky kromě požadavku, aby se družstva zapsala v družstevním registru u soudu. Ručení v družstvu mohlo být buď omezené, nebo neomezené;²⁵⁾ podíl mohl člen získat zpět, pokud o něj požádal, a jeho výše nebyla omezena, rovněž nebyl omezen počet členů – podílníků. Pravidla ohledně hlasování a administrativy byla uspokojivá.

24) Šlo o zákon č. 70/1873 Ř. z. *O společenstvech výdělkových a hospodářských, platný v českých zemích*. Právní úpravu družstevnictví na Slovensku obsahoval uherský obchodní zákon z r. 1875 (dle kol., 1992: *Vývoj družstevnictví na území ČSFR. Družstevní unie ČSFR, Svěpomoc, Praha, s. 198. Publikace obsahuje přehled družstevní legislativy do r. 1992.*) (Pozn. překl.)

25) *U omezeného ručení členové v případě krachu družstva spláceli jeho dluhy jen do výše svých podílů, u ručení neomezeného ručili celým svým majetkem, tedy mohli v případě krachu družstva o celý svůj majetek přijít.* (Pozn. překl.)

Úvěrní družstva – kampeličky

Duchovním zakladatelem českého družstevního hnutí byl Kampelík, který, jak bylo zmíněno výše, propagoval úvěrní sdružení na Raiffeisenových principech. Družstva tohoto typu se začala objevovat poprvé mezi německými rolníky ve Vrážně na Moravě. První české úvěrní družstvo tohoto typu vzniklo až v roce 1890 ve Rtyni, na Moravě potom v roce 1893 v Želetavě.

Během dalších deseti let se tato vesnická úvěrní družstva rychle šířila a stala se záhy pilířem celého zemědělského družstevního hnutí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku a později v Československé republice. Jednoduchost jejich organizace i družstevní charakter služeb zůstaly zachovány v průběhu celé jejich historie a jsou klíčem k pochopení jejich úspěšnosti. Heslem těchto družstev bylo: Pomoc, nikoliv zisk.²⁶⁾ Tyto kampeličky, jak se jim říkalo, byla úvěrní družstva, založená na principu neomezeného ručení, jak to umožňoval družstevní zákon z roku 1873. Díky podobnosti s Raiffeisenovými družstvy v Německu byly někdy nazývány Raiffeisenkasse, zejména v německy mluvících oblastech.

Kampelička v Plané nad Lužnicí, okr. Tábor

— Okruh činnosti kampeliček byl velmi malý, omezený většinou na jednu vesnici či jednu farnost (dvě či tři vesnice s jedním kostelem), a jejich členstvo se tudíž skládalo pouze z místních lidí. Většinu členů tvořili rolníci, ale nechyběli ani řemeslníci, obchodníci, vesnická inteligence a dělníci, členy byli bohatí i chudí, velcí i drobní vlastníci půdy.

26) *V originále: help, not profit.* (Pozn. překl.)

Kampeličky se staly významnou součástí vesnického života a lidé do nich vstupovali, aby vyjádřili svůj vztah k obci.

Od samého počátku a po celou dobu své existence byla kampelička prostou finanční institucí. V jejím úřadě, který mnohdy sídlil v hostinci či ve škole, byste často našli jen stůl, pár židlí a trezor. Veškerou administrativní práci vykonávali členové zdarma, pouze pokladník, který zapisoval příjmy a výdaje a připravoval jejich přehled, dostával na konci roku skromnou odměnu. Tuto odměnu ovšem nejprve musela schválit valná hromada.²⁷⁾ Navzdory dobrovolnému a amatérskému charakteru své činnosti byly kampeličky efektivně řízenými podniky.

Finanční hodnota členských podílů byla velmi nízká. Kampeličky přijímaly peníze na spoření či na běžné účty od kohokoliv. Půjčky byly poskytovány pouze členům. Byly krátkodobé a na specifické účely: nákup zemědělských potřeb a nářadí, opravy budov, nákup nového pole (po první úrodě muselo být splaceno), náklady na svatby a pohřby a nepředvídané události. Dlouhodobější půjčky byly povolovány jen ve výjimečných případech, a to pouze na nové budovy nebo nové zemědělské vybavení. Kampeličky neposkytovaly dlouhodobé hypotéky. V počátcích hnutí uskutečňovaly mnohé kampeličky společné nákupy zemědělských potřeb pro své členy. Neriskovaly, nakupovaly pouze na základě konkrétní objednávky členů a nákupy omezovaly na zboží, jako byla hnojiva, osivo, krmiva, uhlí a vápno. Směnečný úvěr²⁸⁾ nebyl povolen. Půjčky byly poskytovány proti dlužnímu úpisu, většinou podepsanému ručitelem, kterým byl velmi často jeden z činovníků kampeličky. Úroky z půjček byly velmi nízké a při rozhodování o poskytování půjček hrála roli jak ekonomická situace člena, tak jeho lidské vlastnosti: píle, svědomitost, osobní a společenské jednání.

Úroky z členských podílů se členům většinou nevyplácely, i když po čase některé ze starších a etablovaných kampeliček začaly s vyplácením úroků, byť velmi nízkých.²⁹⁾ Kampeličky se ukládaly do rezervního fondu, který byl nedělitelný. V případě zániku kampeličky nebylo možné jeho obsah rozdělit mezi členy, ale musel se převést na podobnou instituci v místě. Když dosáhl rezervní fond určité výše, byla část zisku použita pro veřejně prospěšné účely, pro propagaci myšlenky kampeliček a k podpoře družstevního hnutí.

Z administrativního hlediska byla kampelička rozdělena na tři jednotky: představenstvo, dozorčí radu a valnou hromadu. Představenstvo mělo na starosti všechna rozhodnutí týkající se úvěrů a vkladů, dozorčí rada dohlížela na účetnictví a valná hromada volila všechny funkcionáře a rozhodovala o distribuci případného zisku.

Rozvoj kampeliček vedl k zániku lichvy na vesnicích. Díky kampeličkám se lidé naučili spořit, rolníci se seznámili s účetnictvím a pochopili jeho výhody. Kampeličky

27) Řádné valné hromady (schůze všech členů) se konaly jednou ročně. Pokud se dělo něco mimořádného, mohla se v témže roce navíc sejít, za zákonných podmínek, i mimořádná valná hromada. Viz též vzorové stanovy kampeličky, které jsou přílohou této publikace. (Pozn. J. Slabý)

28) Směnka (v originále promissory note) je obchodovatelný dlužní úpis, tj. dlužník či věřitel jej může prodat někomu jinému, který jej pak splatí nebo inkasuje. Směnečný úvěr je úvěr proti podepsané směnce. (Pozn. překl.)

29) Rozumí se přijaté úroky z úvěrů, poskytnutých členům, po odečtu výdajů (odměna pokladníkovi, vydané úroky z členských podílů apod.). (Pozn. překl.)

také přispěly k podnikatelskému duchu a uspíšily pokrok v zemědělství. Organizovaly přednášky a divadelní hry pro rolníky a řemeslníky, muže a ženy, a vzdělávaly své členy v pokrokovějších metodách práce a výroby. K jejich největším zásluhám patřilo vybavení obcí veřejnými váhami, kde bylo možné poctivě kontrolovat váhu nákladů. Mnoho kampeliček zkrášlilo své okolí výsadbou stromů, úpravou rybníků a stavbou budov pro vesnické kulturní aktivity. Ve svých vesnicích vytvářely povědomí dobrých sousedských vztahů a solidarity a jiným vesnicím pomáhaly založit jejich vlastní kampeličky.

Úvěrní družstva – záložny

V poslední čtvrtině 19. století se stávala stále populárnějšími také úvěrní družstva, založená na principech sdružení Schultze-Delitsch. Zakládali je řemeslníci v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, a také bohatší sedláci z velkých moravských vesnic.

Takováto družstva byla známá jako záložny.³⁰⁾ Aby se člověk stal členem, musel uhradit poměrně vysoký členský podíl, a ručení bylo obvykle omezeno na částku, která se rovnala dvojnásobku hodnoty členského podílu. Byly mnohem komerčněji založeny nežli kampeličky a prováděly velké množství obchodních operací, které vykonávali placení úředníci.³¹⁾

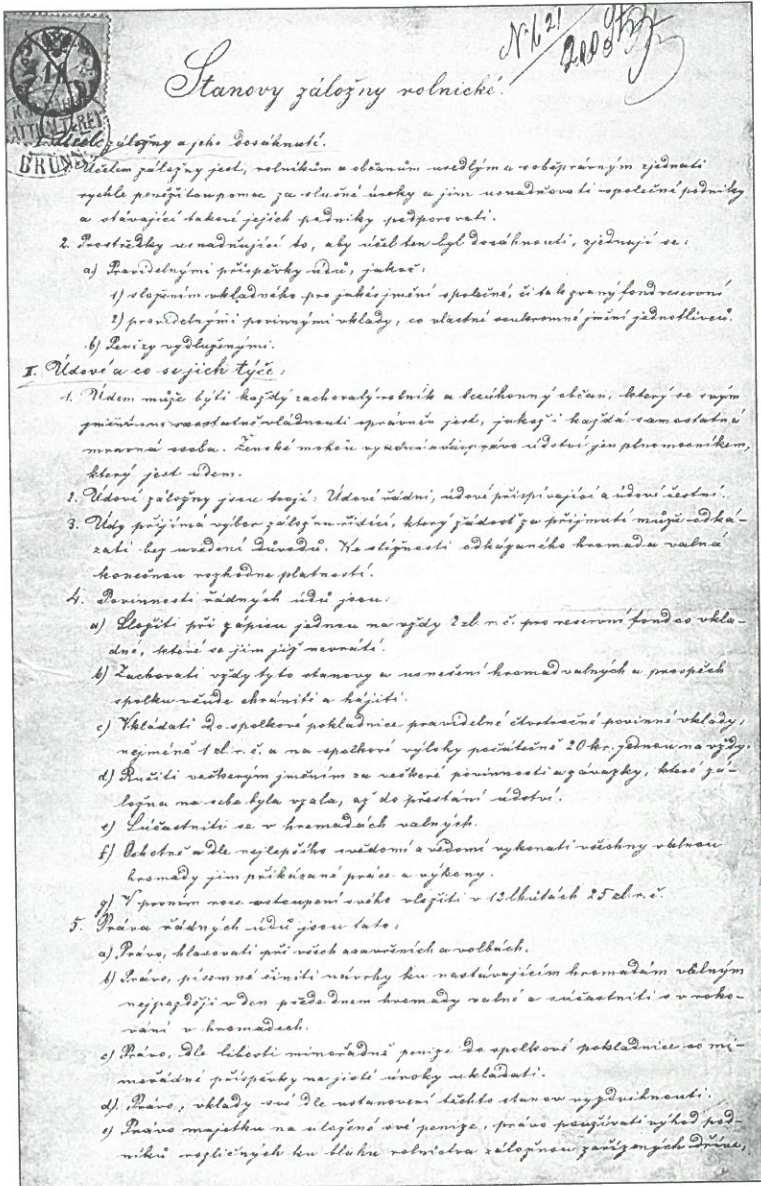
Záložny většinou poskytovaly krátkodobé úvěry, ale nebyly vyloučeny ani dlouhodobé půjčky, kryté hypotékou. Úvěry byly také poskytovány jako směnečný úvěr a pro průmyslové účely. Protože měly záložny větší režii, byly úroky z úvěrů o jedno nebo dvě procenta větší nežli u kampeliček. Členové očekávali úroky z svých podílů.

Stálý růst všech druhů zemědělských úvěrových organizací a zvyšující se počet jejich členů v historických zemích za Rakouska je zachycen v tabulce 10.

Poskytnutí možnosti úvěru znamenalo pro rolníka velkou pomoc, ale byl to stále jen první krok. Dosud trpěl nepoctivostí překupníků a obchodníků. Stávalo se, že dostal namísto hnojiva bezcennou směs, krmiva měla pochybný obsah a osivo nevzešlo. Šidilo se na váze i na ceně. Zemědělské produkty rolník nadále prodával na týdenních trzích v blízkých městech, kde se pár místních obchodníků snadno dohodlo na cenách, které mu nabídli. Úvěrní družstva mohla nakupovat ve velkém zemědělské potřeby, ale neměla žádný vliv na prodej zemědělských produktů.

30) Názvem „záložna“ se označovaly i některé peněžní ústavy, které nebyly družstevní. Měly statut veřejných podniků a spravovaly je okresní nebo zemské úřady. Tyto záložny se téměř nelišily od konvenčních bank. (Pozn. J. Slabý)

31) K tomuto stavu ale docházelo až postupně, tehdy, když si to záložna mohla dovolit. V počátcích většinou práci vykonávali funkcionáři, bezplatně nebo za malou odměnu. (Pozn. J. Slabý)

Stanovy rolnické záložny v Křelově, okr. Olomouc, ze dne 25. 2. 1869

Skladištní družstva

Situace se začala měnit v posledním desetiletí 19. století, kdy progresivní rolníci v historických zemích začali zakládat odbytová a nákupní sdružení. Tato družstva vybudovala pro své členy sklady, kde si mohli uložit obilí. Sklady jim poskytly finanční zálohy, takže nebyli nuceni prodat své zboží v době, kdy byla vysoká nabídka a nízká poptávka. Říkalo se jim skladištní družstva.³²⁾ Zpočátku se o ně po administrativní stránce starali samotní sedláci, kteří se pak často dostávali do konfliktů s obchodníky. Mnozí zemědělci se nechali takovou situací odradit, zejména v německých částech země, kde byly pak některé sklady prodány soukromým obchodníkům. V českých zemích se sedláci vzdali snahy řídit družstva sami a najali si k tomu obchodníky nebo jejich úředníky. To byl dobrý tah a většina skladištních družstev v těchto oblastech přežila.

Skladištní družstva z pověření svých členů prodávala jejich produkty a současně pro ně ve velkém nakupovala zemědělské potřeby. Během první světové války zakázala rakouská vláda volný prodej obilovin a brambor a začala je sama vykupovat za pevné ceny. Hospodářským družstvům se v některých oblastech, kde měla monopol, podařilo získat právo vykupovat ve svém okrese tyto plodiny pro Válečný obilní úřad. Takováto obchodní aktivita byla bez rizika, a rolníci začali proto rychle budovat skladištní družstva v každém okrese a usilovat o právo výkupu plodin v zastoupení státu. Byli úspěšní, neboť ve vídeňské vládě panovalo přesvědčení, že rolníci budou plodiny dodávat ochotněji, když budou sami vlastníky vykupující instituce. Když skončila první světová válka, zbývalo jen málo okresů, kde by neexistovalo skladištní družstvo.

Jiné typy družstev

Jakmile se rolníci přesvědčili o užitečnosti družstevních aktivit, objevili řadu dalších oblastí, kde se jim spolupráce vyplácela. V průběhu let před vznikem Československé republiky pokračoval rozkvět družstev mnoha různých typů. Patřila mezi ně zpracovatelská družstva, například družstevní mlýny, často velmi jednoduchá zařízení, využívající vodu z potoků a říček, kde si členové mohli nechat semlít zrní na mouku v množství a kvalitě, kterou potřebovali. Mnohé z těchto mlýnů měly vlastní pekárny, které ulehčovaly těžkou práci vesnickým ženám. Mnoho vesnických družstevních pekáren vznikalo i mimo mlýny. Během první světové války umožnila tato mlýnská a pekařská družstva svým členům, a také nečlenům, neoficiálně zvýšit své potravní příděly bez velkého rizika a za normální cenu. Existovaly družstevní sušírný čekanky a mnoho družstevních lihovarů, kde sedláci zhodnocovali produkty podléhající zkáze, zejména brambory, na produkty, které se snáze prodávaly a za které bylo možné získat vyšší cenu. Populární byly i družstevní škrobárny a družstva pro sušení lnu.³³⁾

32) Těž nákupní a odbytová či hospodářská, nákupní a výrobní družstva. (Pozn. J. Slabý)

33) Lnářská družstva, zpracovávala len v tzv. tírnách. (Pozn. J. Slabý)

Střežové organizace (svazy a jednoty)

S růstem počtu zemědělských družstev začaly mnohé z nich tvořit střežové organizace,³⁴⁾ nazývané svazy či jednoty, které fungovaly jako clearingová centra³⁵⁾ pro finanční záležitosti a poskytovaly svým členům pomoc a poradenství:

V roce 1893 vzniká v Brně svaz německých zemědělských družstev na Moravě a ve Slezsku (*Zentralverband der deutschen landwirtschaftlichen Genossenschaften Mährens und Schlesiens in Brun*).

V roce 1894 vzniká v Opavě svaz německých zemědělských družstev Slezska (*Zentralverband der deutschen landwirtschaftlichen Genossenschaften in Schlesien*).

V roce 1895 vzniká v Praze svaz českých zemědělských družstev (*Ústřední jednota českých hospodářských společenstev v království Českém*).

V roce 1896 vzniká v Brně střežová organizace českých zemědělských družstev (*Ústřední jednota českých hospodářských společenstev v Brně*).³⁶⁾

V roce 1896 vzniká v Brně svaz českých úvěrních sdružení – založen typu Schulze-Delitsch (*Ústřední svaz českých hospodářských společenstev v Brně*).

V roce 1898 vzniká svaz německých zemědělských družstev v Praze (*Zentralverband der deutschen landwirtschaftlichen Genossenschaften in Prag*).

V roce 1901 vzniká svaz českých zemědělských družstev v Opavě (*Jednota českých družstev v Opavě*).

V roce 1908 vzniká svaz polských zemědělských družstev ve Slezsku (*Zwiazek spolek zarobkowych a gospodarszych*).

V těchto svazech byla sdružena nejen úvěrní družstva, ale různé další typy družstev, činných v zemědělství.³⁷⁾ Svazy fungovaly natolik úspěšně, že v roce 1903 získaly od

34) V originále používá autor pro tyto svazy a jednoty nejčastěji výraz *federation – federace*, který zdůrazňuje demokratický vznik a řízení střežových organizací „zdola“, tedy členskými organizacemi. O těchto družstevních svazech a jednotách se někdy hovořilo souhrnně jako o starostenských svazech. Pojem *federace* tehdejší družstevní terminologie neznala. Je důležité nezaměňovat tyto svazy s jiným typem střežové organizace, který vznikal později (viz kapitola o první republice) a byl označován jako *centrála*. Centrály měly na rozdíl od svazů funkce obchodní. Viz též schéma č. 1 (*Struktura československých zemědělských družstev*). (Pozn. překl.)

35) Finanční clearing spočíval v tom, že pokud členská organizace (nejčastěji úvěrní družstvo) měla přebytek vkladů, mohla si u svazu vklady uložit, naopak v případě potřeby si mohla prostředky od svazu vypůjčit. (Pozn. J. Slabý)

36) V originále je pro vznik tohoto svazu uvedeno datum 1886. Vzhledem k tomu, že vznik ostatních je řazen chronologicky, považovala jsem to za překlep a upravila na 1896. Publikace kol., 1992: *Vývoj družstevnictví na území ČSFR. Družstevní unie ČSFR, Svěpomoc, Praha*, uvádí na s. 150 jiná data vzniku i názvy některých svazů. Skutečnost je taková, že svazy vznikaly, slučovaly se a zanikaly, měnily své názvy, na území republiky jich byly desítky, a při omezeném výzkumu v této oblasti zůstávají kontury jejich vzniku a působení nejasné. (Pozn. překl.)

37) Vedle svazů družstev, činných na venkově a v zemědělství, o kterých je v této publikaci především řeč, existovaly ovšem i svazy dalších typů družstev (výrobních, spotřebních apod.). (Pozn. překl.)

drahou vládu právo vykonávat v družstvech povinnou revizi ze zákona. Skladištní družstva byla členy svazů, ale nebyla s nimi ve skutečném kontaktu. Během první světové války hájily svazy práva družstev jako komisionářů při výkupu obilí, a až tehdy došlo ke sblížení mezi skladištními družstvy a svazy.

Prakticky u všech zemědělských družstev existovalo rozdělení podél etnických hranic. Navíc nastal i rozštěp politický: Na valném shromáždění *Ústřední jednoty českých hospodářských společenstev v království Českém* v Praze v roce 1908 došlo k neshodě zástupců agrární a křesťanské strany mezi družstevními delegáty. Družstva, jejichž členové byli převážně členy křesťanské strany,³⁸⁾ poté nově založila *Svaz hospodářských družstev v Praze*. V původní *Ústřední jednotě* zůstala pouze družstva, mezi jejichž členy převládali agráři. Podobný rozkol nastal i na Moravě. Družstva blízká křesťanské straně měla svou střežovou organizaci od založení *Ústřední jednoty českých hospodářských společenstev v Brně*, zatímco družstva blízká agrární si založila vlastní sdružení, *Ústřední svaz českých hospodářských společenstev v Brně*.

Zemědělská družstva v Československé republice mezi léty 1918 a 1938

Československé zemědělské družstevní hnutí se zrodilo díky izolovaným aktivitám zdola. Pokrokoví sedláci zakládali družstva ve svých obcích, aniž by věděli, ba aniž by je zvláště zajímalo, co se děje jinde. Další růst a rozvoj družstevního hnutí byl pak výsledkem systematických snah svazů. Jakmile se svazy dostatečně etablovaly, poskytly družstevnímu hnutí oporu a znalosti, které byly rozhodující pro jejich hladký rozvoj. Snažily se, aby bylo při zrodu nového družstva co nejméně improvizace, a dělaly, co mohly, aby dobře fungovalo a prosperovalo. Svaz navrhl vhodný účetní systém, který byl stejný pro všechna družstva určitého typu, případně doporučil i vhodné zaměstnance. Aktivitu každého nového družstva svaz pečlivě sledoval, aby nedošlo k nenapravitelným chybám, ale nezasahoval do družstevní autonomie. Svaz byl v roli dobrého přítele, který svým družstvům poskytoval odborné rady a všestrannou oporu.

38) Pojmem „křesťanská strana“ míní autor stranu ve sféře vlivu katolické církve, rozšířenou nejvíce na venkově a na Moravě, v čele s církevními hodnostáři. Později, v roce 1919, vznikla sloučením několika menších křesťanských stran strana jedna, nazvaná lidová strana. Pojem „lidový“ tak značil jednak spojitost s touto křesťanskou stranou, jednak, po roce 1948, značil tzv. lidovost ve smyslu přijatelnosti pro komunistický režim. Družstvo, kterému se v tomto období nedostalo přívlastku „lidové“, přišlo o právo na existenci. Objevila se tak „lidová bytová družstva“, „lidová výrobní družstva“ apod. O těchto družstvech se řeklo, že „slouží lidu“, a mohla tedy v určité formě přežít. (Pozn. J. Slabý)